

Alkalom **Antall József Politikai Akadémia**
Helyszín **Magyarok Háza**
Időpont **1999. november 16.**
Előadó **Csicsery-Rónay István**

Szerkesztette **Pavlics Tamás**
Jegyzetekkel ellátta **Bozóky Tamás**
Korrektúra **Palkó Katalin**

antalljosef.hu

CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN

TELEKI PÁL SZELLEMI ÖRÖKSÉGE

¹ I. (Szent) István államalapító magyar királynak (1000–1038) a magyarság és a kereszténység egységesítésére irányuló erőfeszítéseinek megőrzésére vonatkozó történelmi-szellemi örökség, amely a két világháború között a hazai revíziós törekvések ideológiájául is szolgált.

² Teleki Pál: *Magyar politikai gondolatok*. Sajtó alá rendezte: Kovrig Béla. Budapest, 1941. 13. p. (Továbbiakban: Teleki: *Magyar politikai gondolatok*. Bp., 1941.)

³ Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. és az utószót írta: Ablonczy Balázs. Budapest, Osiris Kiadó 2000. 500. p.

⁴ Teleki: *Magyar politikai gondolatok*. Bp., 1941. 60. p.

⁵ Teleki Pál 1939. november 21-i felszólalása az országgyűlés képviselőházának 54. ülésén. In: Képviselőházi Napló, 1939. III kötet. 1939. 238. p.

„*De a szentistoáni¹ gondolat, amelyet az állameszme fejez ki, haladást is jelent. Haladást egy keresztényi világfelfogás felé, amelynek hajnalát minden zűrzavar ellenére látom már a lelkekben.*”²

„*... a történelem távolatában az évtizedek másodpercekké és az évszázadok évekké válnak. [...] De egy nemzet, amely fenn akar maradni, nem szabad, hogy hetekben, hanem századokban kell, hogy gondolkozzék.*”³

„*... sokszor külső erőktől várjuk a nemzet olyan gyarapodását is, amelyet erős és önérzetes nemzet mindig csak önmaga hajt végre.*”⁴

„*Mert csak addig maradunk fenn a népek tengerében, míg történelmi hívátásunkat teljesíteni akarjuk. Amíg e mellett kitarunk és kiállunk, ne tartson senkitől és semmitől ez az ezeréves nemzet.*”⁵

„A magyar élet formája szerint éltünk tehát, akármi történt körülöttünk Európában.”⁶

„Ami a szociális Magyarországot illeti, ebben a mi feladatunk lényege és alapgondolata olyan szempont, amelyet a politikában nagyon ritkán szoktak hangoztatni [...] amely nem más, mint a szeretet.”⁷

Ezek a gondolatok nem Antall Józseftől származnak, hanem Teleki Páltól⁸, de mondhatta volna Antall József is, annyira kifejezik az ő gondolkodását is. Teleki Pál öröksége benne élt a hat éve tragikusan elhunyt miniszterelnökünkben. Természetesen nem arról van szó, hogy csupán epigonja lett volna Telekinek, Antall úgy volt utódja, ahogy Teleki Széchenyi⁹. A két államférfi között is sok párhuzam található: mindketten már kormányuk első hónapjaiban megmutatták, hogy az ország függetlenségéért bátor, sőt szinte vakmerő elhatározásokra képesek. Teleki egy villámakcióval négy nap alatt foglalta el Kárpátalját és valósította meg a lengyel–magyar közös határt.¹⁰ „Levágtam a németek karmát.”¹¹ – mondta fiának. Antall pedig a legfontosabb szovjet tényezők ellenzése, hozzátehetjük, a szomszéd népi demokrácia tiltakozása ellenére, és ami még fontosabb, a szovjet megszálló csapatok magyarországi jelenléte mellett jelentette be Moszkvában váratlanul, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből¹². Ismerjük Nagy Imre¹³ hasonló bejelentésének tragikus következményeit, és tudjuk, hogy Antall beszéde alatt megfagyott a levegő a Kreml tárgyalótermében, amíg meg nem szólalt Gorbacsov¹⁴ és azt nem mondta, hogy: „Dá, hárásó.”¹⁵ Vagy emlékezzünk arra a náci barát légkörre, amely az angolszász orientációjú Teleki miniszterelnököt vette körül és ugyanarra az értetlenségre, sőt hajszára, amely Antall József szinte minden lépését kísérte, hasonló helyzetet teremtve.

⁶ Teleki: *Magyar politikai gondolatok*. Bp., 1941. 123. p.

⁷ Teleki: *Magyar politikai gondolatok*. Bp., 1941. 101. p.

⁸ Teleki Pál (1879–1941) geográfus, politikus, miniszterelnök (1920–1921, 1939–1941)

⁹ Széchenyi István (1791–1860) politikus, író, a Batthyány-kormány közlekedési minisztere

¹⁰ A magyar hadsereg 1939. március 15-én vonult be Kárpátaljára; Teleki Pál miniszterelnök március 18-án tájékoztatta erről a közvéleményt.

¹¹ Csicsery-Rónay István: *Hét végzetes nap*. In: Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévké előadásai. Szerk.: Csicsery-Rónay István – Vigh Károly. Budapest, Occidental Press, 1992. 24. p. (Továbbiakban: Csicsery-Rónay: *Hét végzetes nap*. Bp., 1992.)

¹² Varsói Szerződés (VSZ): a Szovjetunió vezetésével működő, 1955-ben alakult, a közép-kelet-európai kommunista/állam szocialista országokat tömörítő katonai-védelmi szövetség.

¹³ Nagy Imre (1896–1958) politikus, miniszterelnök (1953–1955, 1956), az 1956-os forradalom kormányfője

¹⁴ Gorbacsov, Mihail (1931–) orosz politikus, a Szovjet Kommunista Párt főtitkára és a Szovjetunió utolsó elnöke (1985–1991)

¹⁵ „Igen, rendben.” Bővebben lásd: <http://gondola.hu/cikkek/64427>

¹⁶ Szent-Iványi Domokos (1898–1980) diplomata, a Magyar Függetlenségi Mozgalom megalapítója

¹⁷ Magyar Függetlenségi Mozgalom: a német megszállást (1944. március 19.) követően létrehozott ellenállási szervezet

¹⁸ Teleki Pál Munkaközösség: Teleki Pál miniszterelnök halála után alakult értelmiségi, később politikai szervezet. Bővebben: Lukács Gyula: *A Teleki Pál Munkaközösség története, 1941–1947*. Valóság 39. évf. [1996] 4. szám 42–56. p.

¹⁹ Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) politikus, újságíró, nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő (1922–1926, 1931–1935, 1939–1944). A nyilaskeresztes diktatúrával szembeni ellenállásáért 1944. december 24-én felakasztották.

²⁰ Elfogatása után, a Sopronkőhidára való szállításakor barátai meg akarták szöktetni, de ő nem volt hajlandó kitérni sorsa elől és vállalta a halált.

²¹ A magyar–jugoszláv örök barátsági szerződést 1940. december 12-én kötötték meg.

Folytatható a sor, ám most azt vizsgáljuk meg, hogy mit hagyott ránk Teleki Pál örökségül.

Politikai örökségünket legközelebbi munkatársai, elsősorban Szent-Iványi Domokos¹⁶ és a köréje szerveződött Magyar Függetlenségi Mozgalom¹⁷ vitte tovább. Társadalmi téren pedig a Teleki Pál Munkaközösség¹⁸ indult újtára – már rögtön halála után – az ő eszméjével. A Munkaközösség azért választotta Teleki Pált példaképül, mert egyrészt benne látta megtestesülni azt a magyar szempontú tudományosságot, amely nem idegen rendszerek másolására vagy a mindenáron való eredetieskedésre törekszik, hanem a sajátos magyar viszonyokból organikusan fejlődött ki, másrészt pedig azért, mert Teleki Pál a tudomány igazságait képes volt a gyakorlati politikában is alkalmazni, és legfőbb feladatának érezte – amit a szervezet is igyekszik megvalósítani – a nemzetnevelést. Ő volt a legmarkánsabb képviselője annak a gondolatnak, amit a Munkaközösség egész felépítésében és programjában maga is vall, hogy ne legfelülről várják a magyar élet új mederbe terelését, hanem maga a társadalom kezdje el építeni az új Magyarországot. A nemzetnevelésre pedig éppen azért van szükség, hogy az egységes Magyarországot komoly és alapos munkával létre lehessen hozni, és hogy kitermelődjék ennek a társadalomnak a vezető rétege. Aki tehát a maga elgondolásait maradandóan akarja megvalósítani, annak elsősorban társadalomneveléssel kell foglalkoznia.

Bajcsy-Zsilinszky Endre¹⁹, a Teleki mártíromságát pár évvel később követő²⁰ politikus, életében még együtt is működött Telekivel a jugoszláv–magyar szerződés²¹ előkészítésében. Szerinte Teleki saját nemzedékét nem érezte elég erősnek és felkészültnek, ezért a maga halálugrásával a nemzeti hivatás, valamint a nemzeti erő és lelki készület közötti szakadékot akarta áthidalni – ezt vallotta tehát Bajcsy-Zsilinszky, és ezen próbált segíteni a hátralévő éveiben.

Amikor 1944 őszén Horthy fegyverszüneti delegációt küldött Moszkvába, magától értetődő volt, hogy – ezek most Antall mondatai²² – a politika és erkölcs egységeként épp Teleki fiában, Teleki Gézában²³ találták meg azt a személyt, aki alkalmas volt arra, hogy a delegációban részt vegyen; tehát a Teleki név még akkor is garanciát jelentett a világpolitikában. Nagy Ferenc²⁴, a háború utáni magyar demokrácia kigazda miniszterelnöke szintén Teleki Pál nyomdokában járt. Hadd idézzek tőle is néhány bekezdést:

*„Tarthatatlan lenne az a helyzet, ha a magyar demokrácia és a magyar nép legősibb lelkéhez közelebb álló intézményei és az egyházak között elromlanék a viszony. A magyar demokráciának és az egyházaknak a legszorosabb együttműködésre van szükségük. [...] Ne akarjuk tovább vinni a fejlődés tempóját, mint amennyire a magyar nép megkívánja. Mi tudjuk, hogy a fejlődésnek legbiztosabb értéke benne van a magyar nép lelkében, azt nem lehet szabályozni, nem lehet erőltetve előrevinni. A magyar népből más népet csinálni nem lehet soha, ősi sajátosságai, lelki berendezkedései írják elő a fejlődés lehetőségei. Amikor a magyar nép mélységesen ragaszkodik a hagyományaihoz, ott él lelkében a hagyományok mellett a haladás a legradikálisabb haladás vágya is. És ezt tanácsolom a magyar politikai élet mezején mindenkinek, hogy a fejlődés diktálásában is ragaszkodjék a magyar nép lelkületéhez...”*²⁵

*„Én a gyűlölettel ma is a kereszténységet állítom szembe, a politikai és társadalmi törvények mellett az isteni törvényt, a mindenkorinak ez az iránybázisa, szerintem nem a gyűlölet a végső mozgató erő, hanem a jóság a felebaráti szeretet. Ezeknek kell minden praktika és stratégia között érvényesülni a politikában és a társadalomszervezésben. A végső szó az Isten és az Ő akarata.”*²⁶

*„Az emberiség igazsága előbb-utóbb győzni fog, hisz a nyugati nagy nemzetek is ezen az alapon állnak.”*²⁷

*„Természetesen nemcsak Magyarországról van szó, most az egész világ átrendezése esedékes. Ebbe az áramlatba kell beállítani népünket és az országot. Tudom, hogy egyedül nem birkózhatunk meg a krízissel, de a nyugati világgal együtt igen. A vezető gondolat csak a népek függetlensége és a kölcsönös szabadság tisztelete lehet.”*²⁸

²² Antall József: *Teleki Pál emlékezete*. In: Modell és Valóság II., Budapest, Athenaeum Nyomda Rt., 1994. 115. p. (Továbbiakban: Antall: *Teleki Pál emlékezete*. Bp., 1994.)

²³ Teleki Géza (1911–1983) geográfus, geológus, politikus, egyetemi tanár, az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere (1944–1945)

²⁴ Nagy Ferenc (1903–1979) független kigazdapárti politikus, miniszterelnök (1946–1947)

²⁵ Idézi Csicsery-Rónay István: *Bevezetés*. In: Nagy Ferenc miniszterelnök. Visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek. Összeáll.: Csicsery-Rónay István. Budapest, Occidental Press, 1995. 9. p.

²⁶ Vatai László: *Beszélgetések Nagy Ferencsel*. In: Nagy Ferenc miniszterelnök. Visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek. Összeáll.: Csicsery-Rónay István. Budapest, Occidental Press, 1995. 81. p.

²⁷ Uo. 81. p.

²⁸ Uo. 82. p.

²⁹ Uo. 83. p.

„Mindenmódon siettetni kell az egységes Európa létrejöttét. Ez a tömb megakadályozhatja a kommunizmus politikai és társadalmi céljait.”²⁹

³⁰ Batthyány Lajos (1807–1849) politikus, miniszterelnök (1848)

³¹ Teleki László (1811–1861) politikus, író

³² Tisza István (1861–1918) politikus, miniszterelnök (1903–1905, 1913–1917)

³³ Szabó Dezső (1879–1945) író, kritikus, publicista

³⁴ Atlasz: a görög mitológiában titán, aki a vállán tartja az égboltot.

³⁵ *Szabó Dezső és a magyar miniszterelnökök*. Szerkesztette és a bevezetést írta: Gombos Gyula. Budapest, Occidental Press, 1995. 137. p.

Nagy Imre utolsó éveiben szintén Teleki nézeteit vallotta belül, és osztozott is a sorsában, bár ki is térhetett volna előle, ha megtagadja a forradalmat, de ő, a somogyi parasztszülők gyermeke, éppúgy vállalta nemzetéért a vértanúságot, mint az erdélyi történelmi arisztokrata család sarja. A magyar államférfiak hosszú sora – Batthyány Lajostól³⁰ Széchenyi Istvánon, Teleki Lászlón³¹, Tisza Istvánon³², Teleki Pálon, Bajcsy-Zsilinszky Endrén át Nagy Imréig – áldozta életét szabadságunkért.

Szabó Dezső³³ Telekiről szóló gyönyörű nekrológja szintén hozzátartozik a Teleki-örökséghez: „Megint revolver dördült a magyar sorson át. Egy önfeláldozó magyar szívvel kevesebb dobog. Sajátos ember volt. Testi valóságában inkább kicsiny, a tudós ijedt csodálkozásával nagy szemekben. De e szemek mélyebb titkaiban ott lappangott a mindent-látás szomorúsága, s valami félig cinikus, félig megbékélt humorú öngúny. Mintha minden percben mondta volna önmagának: – Látod, Teleki Pál, milyen gyermek vagy: hogy ezekkel az emberekkel akarsz valami szépet, valami megmaradandót építeni. Irtózott a nagy kézmozdulású pátosztól, a zengő jelenetektől, a görögtúztól, a színpadi hatásoktól. Olyan volt: mint az elmúlt csendes áldó tavaszi eső. Már nincs sehol: de benne van a lombok megfrissült színében, a gabona kenyérré mozdulásában, a levegő éltető erejében. Ő volt az elhervasztott magyar öntudat újjázsenedülése, a magyar szolidaritás felébredt ösztöne, a megmaradás új reménységbe. És ő mégis, úgyszólván, nem volt sehol. Ő volt Magyarország legláthatatlanabb miniszterelnöke. Egyszerű volt, mint az igazi tudós, csendes szavú, mint a jó pap és igéi mélyre hatottak, mint a biztos kézzel vetett mag. Ó, hogy tudta ez az ember szeretni annyiszor megcsalt, annyiszor kizsákmányolt, rokontalan árva fajtát. Ez a szeretet volt minden erénye és minden tévedése, minden bátorsága és minden félelme, ez tartotta a kis testben a nagy lelket és ez őt tette Átlásszá³⁴, hogy bírja a súlyos borúval terhelt magyar eget. Erős volt: mert nagyon szeretett.”³⁵

Antall József szavait is fel kell idéznünk, hisz Teleki életéről két emlékbeszédet is mondott. „Nem emocionálisan kell néznünk történelmünket, akkor sem, ha emóciók, az érzelmek nélkül a nagy közös történelmi élmények nélkül nincs magyar feltámadás, nincs magyar haladás. De Teleki Páltól meg kell tanulnunk a határozott nemzeti erkölcsi elkötelezettséget és ugyanakkor el kell sajátítani a kegyetlen önmarcangoló racionális elemzést is, hogy tisztában legyünk saját helyzetünkkel, sorsunkkal.”³⁶ „Egyik feladatának tekintette [Teleki], hogy a külpolitikai tájékozottságot, a geopolitikai elemzést az ifúságban és a közvéleményben tudatosítsa.”³⁷

„Teleki Pál erkölcsi hitellel meg akarta mutatni a másik oldalnak, meg akarta mutatni a harcoló másik oldalnak is, hogy Magyarország ragaszkodik a politika hagyományos erkölcsi normáihoz. Politika és erkölcs nem ugyanúgy jelentkezik, mint a hétköznapi életben, de vannak alaptételek, vannak alapeszmék, amelyekben nem lehet különbség politikában és a hétköznapi érzésekben, erkölcsi vonatkozásban.”³⁸

„Teleki Pál egyike azoknak, akik az európai egység gondolatának hívei voltak, a másik oldalon pontosan érzékelték azokat a nehézségeket, azokat a problémákat, ami miatt oly nehéz az európai integrációt megvalósítani. Ha valaki Teleki Pál sorait olvassa, akkor megvilágosodnak előtte a mai egyesült Európa intézményeinek vitái. Szinte felidézük Teleki Pált, amikor ma Brüsszelben halljuk a brit, a francia, a német vagy a spanyol – nem szólva a kelet-közép-európai problémák – ütközését.”³⁹ Benne tiszteljük azt a nagy elődöt, aki kompromisszumok árán, kompromisszumok kudarcából nem egyszerű alkotmányjogi, hanem példamutató politikai következtetéseket von le. Tiszteljük azt a nagy államférfit, aki a magyar külpolitikának megvetette az alapjait és tudományos alapra helyezte az egész külpolitikai tájékozási rendszerünket. Végül benne tiszteljük azt az államférfit, aki elismerte azt, hogy egy nemzetnek szüksége van elkötelezett szellemi, politikai elitre, önfeláldozó vezető rétegre, de csak akkor működik egy ország, hogyha nem szellemi és politikai elitek küzdenek egymással, hanem az egész társadalom mélyen le, egészen a gyökerekig ki van építve. Erre szolgáltak egyéb küzdő törekvései is, hogy érdekvédelmi rendszereken keresztül széles társadalmi rétegeket megmozgató politikai mozgalmakkal is,

³⁶ Antal: *Teleki Pál emlékezete*. Bp., 1994. 112. p.

³⁷ Antal: *Teleki Pál emlékezete*. Bp., 1994. 110. 111. p.

³⁸ *Antall József megnyitóbeszéde*. In: Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékév előadásai. Szerk.: Csicsery-Rónay István–Vigh Károly. Budapest, Occidental Press, 1992. 12. p. (Továbbiakban: *Antall József megnyitóbeszéde*. Bp., 1992)

³⁹ *Antall József megnyitóbeszéde*. Bp., 1992. 14–15. p.

⁴⁰ Vö. *Antall József megnyitóbeszéde*. Bp., 1992. 16–17. p. A teljes bekezdés a forrás szabad szavas átirata.

⁴¹ Habsburg József (1776–1847) főherceg, 1796-tól haláláig Magyarország nádora

⁴² Hitler, Adolf (1889–1945) német politikus, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vezetője, 1933-tól kancellár, 1934-től az ország diktátora

⁴³ Antall: *Teleki Pál emlékezete*. Bp., 1994. 111. p.

⁴⁴ *Antall József megnyitóbeszéde*. Bp., 1992. 13. p.

⁴⁵ Mussolini, Benito (1883–1945) olasz politikus, Olaszország kormány- és államfője, fasiszta diktátor (1922–1943), az Olasz Szociális Köztársaság (bábálam) miniszterelnöke (1943–1945)

⁴⁶ Sztálin, Joszif Visszarionovics (1878–1953) szovjet forradalmár, az Oroszországi Kommunista Párt Központi Bizottságának főtíkára (1922–1934), majd első titkára (1934–1953), a Szovjetunió diktátora

⁴⁷ Az 1939. augusztus 23-án aláírt német-szovjet meg nem támadási szerződés, amely a két külügyminiszterrel (Ribbentrop, Molotov) kapta a nevét.

elsősorban az ifjúságra való támaszkodással, az ifjúság átnevelésével, felkészítésével irányítsa nemzetét abban a korban, azokban az évtizedekben, amit már mi örököltünk.⁴⁰

Teleki Pál szerint nagyobb súlyt kell helyezni az ifjúság közgazdasági ismereteire. „A közgazdasági ismeretek megalapozását hirdette akkor, amikor a kor az egyoldalúságra hajlott akár természettudományi, akár humán filozófiai irányban. Teleki Pál előtt világos volt, hogy ennek az országnak, ennek a nemzetnek a felemelkedését a gazdasági ismeretek és a közgazdaság fogja meghatározni. Nem véletlenül volt egyik szorgalmazója, majd kultuszminisztersége előtt rektora, az akkor már József nádor⁴¹ Gazdasági és Műszaki Egyetemnek. A másik, amire a gazdasági ismeretek mellett Teleki Pál ebben a szakvéleményében utal, a nyelvismeret volt. Tette ezt 1934-ben, amikor Németországban már Adolf Hitler⁴² vezér és kancellár volt, s arra hívta fel a figyelmet, hogy a német nyelv mellett egyenjogúságot kell biztosítani a francia és az angol nyelvismeretnek. Világos, hogy ez egyben politikai utalás, egyben orientációs kérdés is volt Teleki Pál részéről.”⁴³

„Teleki Pál politikai tévedéseivel, esetleg rosszul felmért helyzetmegítélésével, a klasszikus jogállamiságtól eltérő jogalkotásokban való részvételével nem vállalunk közösséget.”⁴⁴ Mindezt nem lehet utólag, az emberi jogok ellen elkövetett bűnök szemüvegén keresztül nézni, visszafelé, hiszen egészen mások voltak az indítékok, más volt a szemlélete. Teleki Pál kompromisszumokat keresett a hitleri Német Birodalom, Mussolini⁴⁵ Itáliája és Sztálin⁴⁶ Szovjet-Oroszországa között. Kereste az utat a nemzet fennmaradására és megtartására, és érzekelte, tudta azt, hogy a szimpátiák lehetnek különböző irányúak, de a valóságnak van földrajzi meghatározottsága. Teleki Pál ennek tudatában cselekedett, ennek tudatában védte nemzetét. Ha nem is személy szerint, de részese volt a kialakuló tengelyhatalmak tömbjének – ne feledjük azonban, hogy ezek voltak azok az évek, amikor a szovjet kormány és a német kormány megkötötte a Molotov–Ribbentrop-paktumot⁴⁷, amikor az Egyesült Államok nem kívánt még beavatkozni, és amikor körülöttünk minden összeomlott. Ha ezt mind figyelembe vesszük, akkor az, hogy Teleki Pál a háború kitörésekor a fegyveres semlegesség státuszát megkísérelte, mindenképpen ennek az életműnek a

kiemelkedő része. Át kell vennünk, meg kell őriznünk ezt az elszántságot és azokat a tanulságokat, hogy amikor véget ér a politika utolsó lehetősége, akkor nem marad más, mint a politikai, erkölcsi következtetések levonása, még ha az tragédiába torkoll is.⁴⁸

„Teleki Pál a magyar politika nemcsak nagy tudósa, hanem messzire mutató államférfija, aki példaképpül szolgálhat minden magyar politikusnak. Emléke előtt tisztelni a legnagyobb tisztesség és legnagyobb ajándék egy magyar miniszterelnök számára. Előtte tisztelni csak nagyon szerényen, csak nagyon visszafogottan, nyomdokaiba nehezen lépve lehet bárkinek, aki ebbe a székbe valaha beleül vagy a jövőben bele fog ülni.”⁴⁹

És itt érkezünk el Antall József revelációs megállapításához: „Teleki Pál azok közé tartozott, aki tudta, hogy mit jelent magyar miniszterelnöknek lenni. Tudta azt, hogy az megpróbáltatás, óriási kihívás [...], de tudta, hogy a kihívásra adott válasz és válaszadás képessége fogja megadni a tényleges történelmi életmű lényegét. Teleki Pál öngyilkosságát nem véletlenül vonják kétségbe, jó vagy rossz szándékkal is. Néha azért, mert hívőként nem tudják elképzelni az öngyilkosság vállalását. Pedig ebben az esetben, ha a történelmi források soha mást nem fognak mutatni – nemcsak a történelmi dokumentumok, de a politikai életmű, a kor és az a válság, amibe személy szerint belekerülhetett Teleki Pál – világossá teszi: halálával, öngyilkosság vállalásával [...] majdhogynem a megváltás mártíriumát vászta.”⁵⁰ Olyan sokan próbálják Teleki önkéntes áldozatát tagadni vagy félremagyarázni, politikája csődjeként értelmezni.

Szükségesnek látszik ezért, hogy az utolsó hónapok eseményeit röviden összefoglaljuk.⁵¹ Németország már a Franciaország elleni, 1940. májusi offenzíva előtt világossá tette, hogy a Balkánon és a Duna vidékén fő célja a béke megőrzése és emiatt nem kívánja elmélyíteni kapcsolatait Magyarországgal, mert – ahogy a Pester Lloyd⁵² akkoriban megírta – Németországnak nem áll érdekében, hogy zavarok keletkezzenek Európának ezen a részén, ahol Németországnak gazdasági érdekeltségei vannak. Egy magyar–német katonai megállapodás azonnali riadalmat okozna és zavarná a Budapest és Belgrád közötti jó viszonyt. Így aztán nem keltett meglepetést, hogy a két elszigetelődő ország decemberben

⁴⁸ Vö. *Antall József megnyitóbeszéde*. Bp., 1992. 12–13. p. A teljes bekezdés a forrás szabad szavas átirata.

⁴⁹ Antall: *Teleki Pál emlékezete*. Bp., 1994. 115. p.

⁵⁰ *Antall József megnyitóbeszéde*. Bp., 1992. 11. p.

⁵¹ Az előadó inentől végig az „utolsó hónapokat” a már idézett írása alapján foglalja össze. (Csicsery-Rónay: *Hét végzetes nap*. Bp. 1992. 19–31. p.)

⁵² Pester Lloyd: 1854-ben alapított polgári liberális, német nyelvű időszaki lap, amely 1945-ben beszüntette működését. 1994-től újraindult, 2009-től kizárólag online formában.

⁵³ Vö. 21. lábjegyzet

⁵⁴ Németország, Olaszország és Japán által 1940. szeptember 27-én kötött egyezmény egymás kölcsönös gazdasági, katonai és politikai támogatásáról.

⁵⁵ Horthy Miklós (1868–1957) ellentengernagy, Ferenc József szárnysegéde (1909–1914), Károlyi Gyula ellenkormányának hadügyminisztere (1919), a Nemzeti Hadsereg fővezére, 1920 és 1944 között Magyarország kormányzója

⁵⁶ Az államfőből, a miniszterelnökből, a miniszterekből, a honvédség főparancsnokából és a vezérkar főnökeiből álló testület.

⁵⁷ 1940–41-ben tervbe vett délvidéki német tartomány, amely magában foglalta volna a Vajdaságot, a Kelet-Bánátot és Baranyát is.

barátsági szerződést⁵³ kötött egymással, amely egyszerre szolgálta a két szerződő fél függetlenségi politikáját és a német érdekeket. Amikor azonban a jugoszláv vezetők 1941. március végén hazaindultak Bécsből a háromhatalmi egyezmény⁵⁴ aláírása után, Belgrádban katonai puccs tört ki, és egy németellenes kormány vette át a hatalmat. Hitler Jugoszlávia azonnali széttűzését határozta el katonailag is és úgy is mint nemzeti egységet. Ezzel elszabadult a pokol. A szerbek öngyilkos hősiességükkel hatalmas szenvedést zúdítottak magukra és majdnem minket is magukkal rántottak a szakadékba. Ezzel Magyarország és Teleki számára elérkezett a végzetes óra. Hitler a katonai akcióhoz csapatainak átvonulását és jelentős magyar haderő csatlakozását kívánta. Ennek ellenében a Trianonban elvesztett délvidéki területeket (félmillió magyar lakossal) és egész Horvátországot ajánlotta fel jutalmul. Horthy⁵⁵ először lelkesen fogadta az ajánlatot, kivéve Horvátország bekebelezését. Telekinek végül is sikerült jobb belátásra bírni Horthyt és egy kompromisszumos megoldásra rávenni, amit az április 1-jére összehívott Legfelsőbb Honvédelmi Tanács⁵⁶ volt hivatva jóváhagyni. Horthy és Teleki egyaránt tudta, hogy az ellenállás, az átvonulás megakadályozása reménytelen lett volna, így csak kérte, hogy az ne történjen meg. Időközben egy új momentum is felmerült. Hitler arra az esetre, ha Magyarország nem mozdul, a volt magyar területekből – az ott élő tekintélyes német kisebbség közreműködésével – egy Prinz Eugen Gau tartományt⁵⁷ készült felállítani, ami közvetlen német irányítás alá került volna. Tehát egy korlátolt magyar katonai részvételre feltétlenül szükség volt, mert ez biztosíthatta nemcsak félmillió magyar felszabadulását, hanem egy újabb német karom levágását is. Teleki erről azonnal tájékoztatta Londont, ekként: az önálló magyar akció éppúgy szolgál magyar ügyet, mint Európa ügyét. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács többsége jóváhagyta Teleki tervét: a magyar hadsereg nem vesz részt a német hadjáratban, Magyarország azonban megindul akkor, amikor Jugoszlávia felbomlik és az az állam nem létezik többé, amelyikkel a szerződést kötötték. Az első napokban a jugoszláv hadsereg által kiürített vidékre csak néhány hadosztály vonul be, Horvátországba pedig egy sem. Ez volt a határozat, ezt közölték

Londonnal. Teleki komolyan remélte, hogy az angolok mind a veszélyét, mind az önálló magyar beavatkozás jogosságát elismerik. Sajnos nem így történt, másnap, április 2-án a londoni magyar nagykövet közli, hogy ha Magyarország átengedi a németeket, megszakítják vele a diplomáciai kapcsolatokat, és ha bármilyen jogcímen részt vesz a támadásban, hadat üzennek neki, a háború végén pedig Magyarországot ellenségként fogják kezelni, és sem Angliában, sem Amerikában nem fogadják el a német félre vonatkozó különleges szempontokat. Telekit a távirat mély depresszióba dönti, csak annyit mond: „Mindent megtettem, többet nem tehetek”.⁵⁸ Másnap, április 3-án reggel 7 órakor holtan találják. Kezében görcsösen szorítja a pisztolyt, amellyel halántékon lőtte magát. Tettét búcsúlevelében így indokolta meg: „Szószegők lettünk. [...] A gazemberek oldalára álltunk. [...] Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok.”⁵⁹ A levél a depressziós lelkiállapotra jellemző fokozott önvádat tükrözi, de tette egyúttal messze hangzó tiltakozás az aznap éjjel megindult hitleri agresszió ellen is. Búcsúlevelének egyik mondatában az is szerepel, hogy: „Talán halálommal is szolgálatot teszek nemzetemnek.”⁶⁰ S a csoda valóban megtörtént: a mélyen megrendült Horthy leállította a mozgósítást, a németek nem éltek repeszáriákkal, a magyar beavatkozás halogatása miatt Hitler eloszlatta a magyarok rémálmát, melyet a Prinz Eugen Gau tartomány terve ébresztett, és beleegyezett, hogy a magyar akció önálló legyen és csak április 10-én, Horvátország önállóságának kikiáltása után induljon be. A lényeg azonban Churchill⁶¹ április végi üzenetében rejlett: „A magyar követnek valóban igaza van. Mi, angolok, bűnösök vagyunk,

⁵⁸ Csicsery-Rónay: *Hét végzetes nap*. Bp., 1992. 27. p.; vö. *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945*. V. k.: Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig. 1940–1941. (Összeállította és sajtó alá rendezte Juhász Gyula és Fejes Judit.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. 991–993. p.

⁵⁹ *Horthy Miklós titkos iratai*. Sajtó alá rendezte: Szina Miklós–Szűcs László. Budapest, Kossuth Kiadó, 1972. 291–292. p.

⁶¹ Churchill, Winston (1874–1965) brit miniszterelnök (1940–1945, 1951–1955)

⁶⁰ A valóságban ez a mondat nem szerepel Teleki Pál búcsúlevelében. (Levéltári jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Miniszterelnökségi Levéltár, Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok, K 26–1941–III–2700.) Valószínűleg Csicsery-Rónay a levelet az általa gyakran használt Macartney kötetéből idézte (C. A. Macartney: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1956. Magyarul egyes részei: Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941. Budapest, Occidental Press, 1993.), amelynek angol kiadásai idején (1956, 1961) a Teleki-búcsúlevél pontos szövege még nem volt ismert, hiszen a dokumentumot csak 1959-ben találták meg Horthy kormányzó kabinetirodai iratai között. Így Macartney művében egyik forrására hivatkozva még fejből idézte a búcsúlevelet és ezt a verziót vehette át az előadó. (Ablonczy Balázs szíves közlése alapján. Monográfiájában Teleki öngyilkosságáról bővebben ír, lásd: Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 498–510. p.)

⁶² Csicsery-Rónay: *Hét végzetes nap*. Bp., 1992. 30. p.; vö. Macartney, Carlile Aylmer: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941*. Budapest, Occidental Press, 1993. 237 p.

⁶³ Bárdossy László (1890–1946) miniszterelnök (1941–1942)

⁶⁴ A témáról bővebben: Pritz Pál: *20. századi magyar külpolitika*. In: *Az objektivitás mítosza. Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2011. 29–48. p.

a múltban komoly hibákat és mulasztásokat követtünk el. Magyarország végül is mindig nyíltan fenntartotta revíziós igényeit, és most, amikor a magyar csapatok arra szorítkoznak, hogy csupán olyan területeket foglalnak el, amelyek azelőtt magyarok voltak, ez emberileg érthető. Sajnálom, hogy számomra politikailag lehetetlen mást tenni, mint a diplomáciai viszonyt megszakítani, ámde addig, amíg magyar csapatok nem kerülnek szembe harctéren angol erőkkel, valóban nincs szükség hadüzenetre. Egyébként a magyarok nagyon rokonszenves nép.”⁶² Vagyis az angol hadüzenetre nem került sor és ezzel örök érvényű értelmet nyert Teleki vértanúsága. Lemondhatott volna életében a miniszterelnökségről, de úgy érezte, nem dobhatja oda a gyepőt, neki kell helytállnia és – a magyar történelemnek Széchenyi pisztolylövésénél messze hangzóbb tetteivel – képes volt megváltoztatni a történelem menetét. Gyenge utódjára⁶³ várt a szégyenteljes feladat, hogy hazánkat visszazökkentse a kishitű defetisták által kényszerpályának titulált végzetes útra, a háborús vesztesek poklába.⁶⁴